https://doi.org/10.52505/1857-4300.2025.2(325).01
CZU:82.0:801.73

De la metacritică la etosul normativ: turnura aplicativă a Teoriei

Ion PLĂMĂDEALĂ

Doctor habilitat în filologie, conferențiar cercetător
E-mail: ion.plamadeala@sti.usm.md
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3403-4017
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

From Metacriticism to Normative Ethos: The Applied Turn of Theory

Abstract

The paper traces the transformation of «Theory», understood as the ensemble of dominant critical practices in the humanities and social sciences since the 1970s, from a reflexive metacritique (poststructuralism, postmodernism, philosophical deconstruction) into a normative and applicative ethos. It examines how the internal crises of structuralism, combined with the external pressures of 1960s countercultural movements, detached literature from the liberal arts tradition and redefined it as a tool of socio-political emancipation. Consolidated by poststructuralism and neo-Marxist critical theories, the hermeneutics of suspicion became hegemonic in Western universities, shifting literary studies away from epistemic, aesthetic, and universalist-humanist criteria toward the imperatives of identity politics and «Critical Social Justice». The revision of the canon, the rewriting of classics, the institutionalization of «citation justice», and the redefinition of «critical thinking» illustrate Theory's conversion into a militant project of cultural and social reengineering.

Keywords: Theory, normative ethos, hermeneutics of suspicion, literary studies, identity politics, Critical Social Justice.

Rezumat

Articolul urmărește, sub aspect genealogic, teoretic și discursiv-instituțional, transformarea „Teoriei”, înțeleasă ca ansamblu de practici critice dominante în științele umaniste și sociale după anii ’70 ai secolului al XX-lea, dintr-o metacritică reflexivă (poststructuralism, postmodernism, deconstrucție filosofică) într-un etos normativ și aplicativ. Se analizează modul în care crizele interne ale structuralismului, combinate cu presiunile externe ale mișcărilor contraculturale din anii ’60, au desprins literatura

din tradiția artelor liberale și au redefinit-o ca instrument de emancipare sociopolitică. Consolidată de poststructuralism și teoriile critice de inspirație neomarxistă, hermeneutica suspiciunii a devenit hegemonică în universitățile occidentale, redefinind obiectivele studiilor literare prin înlocuirea criteriilor epistemice, estetice și ale universalismului umanist cu imperativele politicilor identitare și ale „justiției sociale critice". Revizuirea canonului, rescrierea clasicilor, instituționalizarea „justiției citării" și redefinirea „gândirii critice" ilustrează conversiunea Teoriei într-un proiect militant de inginerie culturală și socială.

Cuvinte-cheie: Teorie, etos normativ, hermeneutica suspiciunii, studii literare, politică identitară, justiție socială critică.

În continuare voi încerca să descriu și să problematizez într-un mod succint, pe fundalul unor mutații socioculturale și al unei istorii de idei și concepte, câteva momente-cheie ale parcursului de la Teorie la ceea ce am desemnat drept turnura ei aplicativă, cristalizată în etosul normativ al revoluției culturale *woke*. Teoria, cu majusculă, supranumită și „marea teorie" (*Big Theory*) sau „teoria înaltă" (*High Theory*) în discursul academic, se referă la acele curente teoretice și metodologice care au devenit dominante în studiile socioumane din țările occidentale după anii '70 ai secolului XX. În domeniul cercetării literare, Teoria (prin care în continuare voi numi acest nou fenomen social și intelectual) a încununat procesele de transformare a teoriilor tradiționale, în versiunile configurate de formalismul rusesc și praghez, *New Criticism*-ul anglo-saxon și structuralismul francez.

Cu privire la originile, cauzele și manifestările acestei răsturnări paradigmatice, ele sunt extrem de relevante pentru tematica abordată aici, deși nu ar putea fi explicitate în spațiul restrâns al acestui articol. Voi menționa doar că, alături de crizele care afectaseră din interior teoriile pe care le-am numit, bunăoară, un exces de formalism și reducționism al structuralismului, adică acele crize care provoacă în ultimă instanță schimbările de paradigmă în orice știință, în cazul de față, răsturnarea lor a fost determinată și din exterior, de către forțele sociale, politice care au realizat celebrele revoluții contraculturale ale tineretului studențesc din anii '60 ai secolului trecut. În conjuncție cu alți numeroși factori precum globalizarea neoliberală, masificarea educației superioare și schimbarea profilului demografic, rasial, social al contingentului de studenți, peisajul disciplinar al studiilor literare a cunoscut reconfigurări dramatice. Studenții protestatari, care în următoarele decenii vor prelua puterea academică, culturală și politică în universități, mass-media și în alte instituții de elită, au devenit vectorii principali ai noilor orientări. Influențele și factorii respectivi au transformat în mod radical modul de raportare la literatură. Primul efect major al acestor mutații a fost desprinderea studiilor literare de tradiția artelor liberale clasice și iluministe, care cultiva o lectură curioasă, dezinteresată a operelor canonice în vederea trăirii unor sentimente și emoții estetice înălțătoare, care să cultive sufletul și mintea viitorului cetățean al societății liberale. Asumpția

umanistă a valorii universale a literaturii și artelor, care presupune un orizont de raționalitate dialectică și dialogică, în care actorii urmăresc un bine și un adevăr comun, a fost criticată și delegitimată în noua Teorie și abandonată ulterior la toate nivelurile de educație instituțională.

Un al doilea efect al noului context social și cultural a fost perceperea și asumarea Teoriei ca instrument de emancipare sociopolitică și culturală care, prin natura sa interdisciplinară, prin potențialul său critic și deconstrucționist subminează orice tip de structuri și narațiuni cu pretenții universale, orice hotare consacrate dintre domeniile de cunoaștere, orice ierarhii valorice elitiste, precum cele dintre cultura înaltă și cultura populară, dintre canonul literar și producțiile marginale, dintre formele consacrate ale autorității științifice și cunoștințele „situate" ori „indigene".

Teoriile literare anterioare se înscriau în tradiția *umanităților* (*les humanités*), arie academică fundamentată epistemologic de W. Dilthey în secolul al XIX-lea, prin distincția dintre *Naturwissenschaften* (științele naturii) și *Geisteswissenschaften*, ştiinţe ale spiritului, care aveau ca obiect de studiu experiența și expresiile culturale ale umanului întruchipate în valorile clasice. Teoria, după cum rezultă și din celebrul discurs al lui Derrida din 1966, prin care el inaugurează poststructuralismul în SUA, era produsul „științelor umane", cu un caracter interdisciplinar, preocupate să destabilizeze, să deconstruiască orice tipuri de structuri și semnificații sau identități stabile (1998, pp. 375-398). Ulterior, M. Foucault, R. Barthes, Paul de Man, L. Althusser și alții au contribuit masiv la această evoluție către studiul reprezentărilor și discursurilor contextualizate socio-istoric, al relațiilor dintre putere și cunoaștere, către relativism epistemologic, negarea sensului și adevărului stabil și obiectiv. Ca urmare a acestor schimbări, literatura și-a pierdut autonomia și devine o practică culturală printre altele, iar cercetarea acesteia are drept scop, în cuvintele părintelui noului istorism (*New Historicism*), Stephen Greenblatt, „să depășească limitele textului, pentru a stabili legături între text și valori, instituții și practici din alte părți ale culturii" (1995, p. 226). Ca să atingă acest scop, studenților li se solicită să se situeze în afara tradiției culturale, adoptând o atitudine sceptică și chiar ostilă, ce le-ar permite să o interogheze în mod critic și suspicios, pornind de la prezumția că orice artefact cultural, orice operă din canonul cultural ar impune anumite tipuri de discurs și de comportament, că ar exercita constrângeri asupra libertății individuale. De atunci încolo, actul critic de lectură este conceput ca un tip de rezistență prin definiție, un mod de a submina ideologiile implicite și relațiile de putere ascunse în textele și instituțiile culturale, în care studenții sunt formați să conteste și să deconstruiască structurile simbolice instituite. Astfel, Teoria a instaurat în universitățile occidentale hermeneutica suspiciunii, care a devenit practica interpretativă hegemonică în arealul disciplinar a ceea ce se numește științe umane și sociale.

Teoria subsumează, alături de poststructuralism, un cadru larg de curente critice, metodologice și filozofice, precum marxismul, Școala de la Frankfurt, psihanaliza, feminismul, studiile culturale ș.a., care au depășit cu mult abordările textuale, discursive ale primului poststructuralism, în direcția unor chestiuni legate de

cultură, politică, economie, gen. S-a produs astfel o simbioză dintre teoriile critice interpretative, care aplică concepte și tehnici dezvoltate în analiza literară la obiecte culturale văzute ca texte semiotice, și teoriile critice sociale, în primul rând cele marxiste și cele neomarxiste, situate în descendența explicită a Școlii de la Frankfurt și a lui H. Marcuse, care urmăresc analiza, critica și, în final, transformarea radicală a societății în ansamblul său.

Ceea ce a rezultat în urma acestei simbioze a fost, mai întâi, o reorientare definitivă a obiectivelor demersului critic în sensul normativ, al identificării criticii literare cu cea culturală și socială prin adoptarea idealurilor de inspirație neomarxistă, consolidate în ultimele două decenii prin așa-numita teorie a dreptății sociale critice (*Critical Social Justice*): o paradigmă normativă hegemonică în spațiul academic (Pluckrose 2021; Krylov, Tanzman 2023). Acest proces a însoțit politizarea continuă și tot mai accentuată a culturii generale din societățile occidentale, politizarea studiilor socioumane și a educației, inclusiv prin diverse eforturi și inițiative ale Consiliului Europei (Hénin, Salvador, Tavoillot 2023), care se conduce de postulatele așa-numitei pedagogii critice sau „pedagogii a eliberării" (Gottesman 2016) – o altă ortodoxie a educației progresiste contemporane. Această filozofie pedagogică este animată de un etos deconstrucționist și relativist pus în slujba ideologiei neoprogresismului și a unor valori convertite în slogane precum egalitatea, diversitatea, incluziunea și dreptatea. Educația, în respectiva ideologie normativă, nu mai înseamnă valorificarea unui corpus de cunoștințe care să lege copiii cu generațiile intelectuale anterioare, să transmită, bunăoară, un patrimoniu literar, ci urmărește o descriere normativă a tuturor fenomenelor literare și culturale cu scopul de a propune contracanoane mai adecvate, mai „corecte" în lumina noilor doxe și sensibilități liberale (Williams 2022; Platon 2022). Abandonând misiunea de a reproduce valorile culturale ale societății, școlile se transformă în spații dominate de logica agonistă a dezacordului, rebeliunii, al *disensului* negativ celebrat de Lyotard ca principiu intrinsec al postmodernismului (Lyotard 1983).

Ca să judecăm cât de mult s-au schimbat lucrurile de la apariția cărții lui Harold Bloom despre canonul literar occidental, este suficient să constatăm schimbările radicale pe care le-au suportat conținuturile curriculare. Nume de referință ale literaturii de limbă engleză, precum John Keats, Thomas Hardy, Wilfred Owen și Philip Larkin, au fost eliminate din listele de lectură obligatorii pentru examenele de bacalaureat din Marea Britanie, în favoarea unor poeți contemporani cu backgrounduri etnice, sociale și culturale diverse – o măsură pe care chiar și ministrul educației a denunțat-o drept „vandalism cultural" (Evans 2022). În discursul academic și pedagogic al noilor studii critice, până și Shakespeare este contestat în poziția sa canonică, fiind acuzat de misoginism, rasism, colonialism, exaltare a „albitudinii" (*whiteness*) ș.a. (Brown 2023). Fenomenul nu se limitează la Marea Britanie. În Statele Unite, universități de prestigiu au redus semnificativ prezența lui Homer, Milton, Chaucer sau Shakespeare în planurile de studiu, preferând cursuri despre cultura populară sau literatura minorităților (Gregory 1997; Miller, Yenor 2024). În Franța, includerea autorilor postcoloniali a dus la

marginalizarea unor figuri clasice precum Racine ori Corneille, dar și a unor figuri contemporane, precum Camus (Bastié 2023). În Canada, procesul decanonizării a dus la marginalizarea clasicilor britanici – Shakespeare, Austen sau Dickens – care nu mai constituie nucleul obligatoriu al formării universitare, fiind înlocuiți de cursuri tematice sau de literaturi indigene și globale. Această reconfigurare, justificată prin imperativele decolonizării și prin presiunea de a adapta studiile umaniste la revendicările minorităților militante, echivalează cu o expulzare simbolică a patrimoniului literar occidental și cu instituirea unei noi ortodoxii în mediul academic (Banting, Scarlett 2024).

Al doilea efect major al simbiozei amintite este redefinirea graduală a sensului criticii, proces în care s-a trecut de la filonul liberal iluminist, exprimat prin sintagma „gândire critică", la sensul din pedagogia critică și ideologia *woke*, sens exprimat prin sintagma „teorie critică" (Plămădeală 2020). Tradiția gândirii critice care se trage din filozofia antică este preocupată de adecvarea epistemică și etică, de validitatea rațională a argumentelor, de logica și dovezile care determină adevărul unui enunț. De altă parte, pedagogia critică postulează că adevărul este întotdeauna un construct social, iar enunțurile elevilor, studenților trebuie evaluate nu în funcție de valoarea lor de adevăr, ci ca răspunsuri la structurile de putere care perpetuează inegalitățile și opresiunile sociale. Cartografiind maladiile sociale, teoria critică le oferă studenților o viziune morală alternativă pentru a le remedia și o soluție, anume câștigarea puterii și hegemoniei culturale, după celebra dispoziție lăsată de L. Althusser și H. Marcuse. În această nouă paradigmă infuzată de idealurile neomarxiste ale justiției sociale – în filiație cu tradiția critică a Școlii de la Frankfurt, dar îmbogățită de constructivismul poststructuralist (Barthes, Derrida, Foucault) și de școala analizei critice a discursului (Norman Fairclough, Teun A. van Dijk, Ruth Wodak ș.a.), adevărul, cunoașterea, faptele nu au vreo existență obiectivă, ci constituie întotdeauna constructe distorsionate de perspectivele, prejudecățile și de interesele persoanelor care dețin puterea. Respectiv, în viziunea constructivistă, se creează o echivalență între cunoaștere și putere și între realitate și limbaj. Realitățile și subiectivitățile se elaborează în și prin limbaj, subiecții se construiesc pe ei înșiși și lumile în care trăiesc prin utilizarea zilnică a limbajului, procese în care se constituie relațiile de putere și dominație. Modificarea narațiunilor și discursurilor, inclusiv prin coduri de vorbire corectă, vor duce la schimbările râvnite atât în lumea socială, cât și în realitatea biologică a corpurilor noastre, care sunt și ele rezultate ale discursurilor și puterilor.

Bunăoară, în gândirea labirintică și voit opacă a lui J. Butler, figura canonică a teoriei *queer*, genul nu doar că primează asupra sexului, ci, printr-o lectură selectivă și distorsionată a lui Foucault, însăși realitatea corpului este considerată un efect al discursurilor și al puterilor, fără vreo consistență materială proprie (Braunstein 2022, pp. 81-83). În consecință, ea propune o teorie a performativității prin care identitatea de gen se constituie nu în baza anumitor determinări biologice, ci prin performarea unor acte, gesturi și formule lingvistice, având ca obiectiv dezagregarea oricărei identități stabile și instituirea contingenței drept valoare

supremă, în deplin acord cu imaginarul postmodern al societăților „lichide" descrise de Zygmunt Bauman.

Toate aceste idei și credințe au înlocuit în imaginarul stângii academice occidentale gnoza marxistă a luptei de clasă și ele animă etosul revoluționar al „academo-militanților" actuali, precum îi numește Nathalie Heinich (2021). Procesele și evoluțiile intelectuale complexe pe care doar le schițez aici sunt extrem de relevante nu numai pentru o știință a conceptelor care călătoresc, după inspirata formulă a lui Mieke Bal (2002), ci ne ajută să înțelegem fascinația nestinsă a elitelor occidentale pentru ideologiile de extracție marxistă și neomarxistă, pe care ei le-au hibridizat paradoxal cu ideologii precum identitarismul. Ideea centrală în politica identitară, devenită astăzi ortodoxia *woke* pentru majoritatea instituțiilor publice, în special din SUA, Canada, Marea Britanie și Australia, este că fiecare individ face parte dintr-un grup definit de etnicitate, rasă sau gen. Respectiv, opiniile sale sunt întotdeauna raportate la grupul de apartenență, la trăsăturile sale identitare imutabile sau revendicate, precum rasa, sexul, genul, dizabilitățile fizice sau mintale. Expresia radicală a identitarismului în academie este așa-numita teorie epistemologică a punctului de vedere (*standpoint epistemology*), care decretează că niciun tip de cunoaștere nu poate transcende limitele identitare, că există tipuri de cunoaștere rasializată: albă, neagră, sau o cunoaștere determinată de gen: feminină, *queer* etc., iar validitatea lor se măsoară în funcție de gradele de opresiune pe care le suportă purtătorii respectivelor identități (Haraway 1991, pp. 183-202; Larivée 2013). În această paradigmă, poziția de „marginalitate" conferă automat un privilegiu epistemic: cei oprimați ar deține o cunoaștere superioară, „dublă" asupra propriei condiții și asupra mecanismelor puterii, în timp ce pozițiile dominante, atribuite „albilor", sunt privite ca structural preconcepute, ceea ce transformă epistemologia într-o ierarhie morală a victimelor, unde suferința ține loc de adevăr. Această formă de tribalism epistemic și-a găsit expresia cea mai radicală în așa-numitele *studii ale albitudinii* (*whiteness studies*), unde poziția „albului" este redefinită ca principiu al dominației structurale, iar „cunoașterea albă" – ca raționalitate coercitivă, colonială și „genocidară" prin definiţie – trebuie deconstruită și înlocuită printr-o raţiune şi „politică a negrului", concepute ca alternativă morală și epistemologică la moștenirea occidentală (McLaren 1997).

Prin urmare, în procesul acestor transformări schițate aici sumar, inclusiv prin contribuția majoră a poststructuralismului, Teoria s-a desprins de acea tradiţie marxistă care acorda științelor un rol crucial în dobândirea unei perspective obiective și universale a lumii sociale. Ceea ce s-a păstrat însă din această tradiție este etosul revoluționar, obiectivul distrugerii din temelii și refacerii de la zero a societății burgheze, dar acest etos nu mai este inspirat de lupta claselor muncitoare pentru o lume fără exploatare, ci are o natură identitară și rasializată, un etos animat de resentiment, maniheism moral și impuls demolator. Noua stângă academică a păstrat din vechiul marxism retorica opoziției radicale și a transformării revoluționare, însă i-a modificat substanțial conținutul mutându-l pe un teren cultural-simbolic. Scopul s-a deplasat de la controlul mijloacelor de producție la controlul capitalului cultural-simbolic: deconstrucția și rescrierea canonului, a memoriei istorice, a normelor

sociale, a modurilor de discurs. Astfel, prin intermediul Teoriei și al mutațiilor pe care aceasta le-a generat în câmpul sociouman, studiile culturale și literare au abandonat treptat vocația universalistă și raționalistă a legatului iluminist pentru a îmbrățișa un relativism de inspirație deconstructivistă, care, printr-o critică necontenită a propriei moșteniri, a ajuns să cultive ceea ce Roger Scruton a numit „oikofobie": o atitudine de suspiciune radicală și ostilitate față de civilizația și cultura occidentală (Scruton 2004, pp. 33-37). Aceste metamorfoze pot explica intensificarea exponențială, documentată în mai multe lucrări, a manifestărilor de iraționalitate și misologie în lumea academică (Plămădeală 2022), „plecarea în vacanță a rațiunii", precum își intitulează Neven Sesardić o carte pentru a lămuri fascinația filozofilor occidentali pentru utopia falimentată a comunismului (2016). Din această perspectivă, putem înțelege lâsenkismul și totalitarismul intelectual din universitățile americane, caracterizat azi de foști disidenți ai regimului comunist, care activează în aceste universități. Bunăoară, Sergiu Klainerman, un matematician care s-a refugiat din România lui Ceaușescu și predă actualmente la prestigioasa Universitate Princeton, susține că *Woke* este un totalitarism soft, care nu se impune prin întemnițarea disidenților sau eliminarea lor fizică, ci prin discreditarea socială, linșaj și cenzură. Dar în ceea ce privește educația, „ideologia *woke* este chiar mai nocivă decât comunismul de tip vechi, deoarece acesta avea un puternic sentiment al realității obiective, înrădăcinat în credința că oamenii sunt capabili să descopere adevăruri universale" (Klainerman 2021).

Tot pornind de aici putem înțelege cauzele care au dus la crizele, amurgul și, în final, eclipsa Teoriei la sfârșitul anilor '90, după ce fusese instituționalizată la toate nivelurile de învățământ. Opoziția și obiecțiile față de marea teorie, formulate chiar de cei care au promovat-o inițial, se reduceau, în fond, la chestiunea ineficienței sale politice, a eșecului său de a pune în practică idealurile teoretice emancipatoare. Simptomatică pentru această atitudine comună lumii academice occidentale aliniate la stângismul politic și cultural este cunoscuta lucrare a lui François Cusset: *Teoria franceză*. *Foucault*, *Derrida*, *Deleuze & Co*. *și schimbările din viața intelectuală din Statele Unite* (2005), în care el dezbate pe larg și deplânge constant modurile denaturate în care *French Theory* a fost asimilată și aplicată în universitățile americane, în conformitate cu interesele comerciale ale capitalismului cultural. Marele său regret reiterat în cuprinsul lucrării este că Teoria și ideile sale revoluționare nu au reușit să iasă din campusurile universitare în societatea largă. În lectura lui Cusset, cauza eșecului ține de decalajul, instalat încă din anii '80, între o justificare teoretică tot mai sofisticată a „luptei pentru drepturile minorităților" și manifestările ei sociale deturnate spre un multiculturalism universitar autoreferențial și spre mișcări minoritare dispersate. De aici, disputa poststructuralismului cu marxismul universitar, care denunța „textualismul" postmodern (pansemiologizare, idealism, nihilism), înlocuirea conflictului de clasă cu războaie de semne. Cusset încearcă să susțină totuși eficiența pragmatică a enunțării, sugerând că trecerea de la simpla exprimare discursivă la o veritabilă intervenție socială ar putea fi posibilă prin constituirea unor „asamblaje colective de enunțare" și reprezentare, capabile să creeze alianțe între grupuri marginalizate. Totuși, recunoaște că acest

pariu se lovește de obstacole serioase: izolarea structurală a mediului universitar, transformarea treptată a discursului teoretic într-un metadiscurs tot mai opac pentru cei în numele cărora pretinde că vorbește, precum și cooptarea diferenței de către industriile culturale, care o transformă în simple nișe de marketing – toate acestea pe fundalul lipsei unei critici consecvente a capitalului (*Ibidem*, pp. 163-178). Prin urmare, Cusset nu pune sub semnul întrebării angajarea Teoriei în agende normativ-politice, ci regretă doar faptul că această angajare a fost mediată greșit, confiscată de instituții birocratizate și de câmpul academic al producției discursive și, astfel, sterilizată. Din această perspectivă, ceea ce el descrie reprezintă chiar trecerea de la metacritică (regimul Teoriei din anii '70-'80, orientat spre critică a criticii și demistificarea presupozițiilor cunoașterii) la un etos normativ aplicativ, dar structural ineficace, care va alimenta ulterior paradigma identitară cunoscută sub etichetele actuale de *woke*, „dreptate socială critică" sau „politică identitară".

Printr-o optică similară, într-o lucrare recentă, *Vara teoriei*. *Istoria unei revolte*, *1960-1990*, Philipp Felsch examinează modurile în care teoria franceză a colonizat viața intelectuală și socială din Germania de Vest, a servit pentru rebeliunile studențești drept program de luptă împotriva convențiilor sociale și politice. Însă, odată cu trecerea anilor, stânga intelectuală și activiștii au rămas decepţionați deopotrivă de virtuțile revoluționare ale marxismului și de capacitățile teoriei de a produce schimbările sociale preconizate, proces prin care practica începe să prevaleze tot mai mult asupra teoriei, iar activismul militant se infiltrează tot mai mult în cercetarea academică (Felsch 2021).

Dezamăgirea elitelor academice față de promisiunile marxismului și ale teoriei poststructuraliste, tot mai ineficientă din punct de vedere sociopolitic, împreună cu transformarea treptată a disciplinelor socioumane într-un spațiu dominat de activism militant, au constituit contextul în care, după anul 2000, a devenit recurentă tema „morții teoriei", a „postteoriei" și a „postcriticii", aceasta văzută ca o revenire la estetism, empatie sau „lectură reparatorie". Nu este lipsit de ironie faptul că unul dintre cei mai vizibili autori care au consacrat această temă a fost chiar nedezmințitul marxist Terry Eagleton, care, în lucrarea sa *După Teorie* (2003), anunță cu regret sfârșitul epocii marilor inovații teoretice și acuză pentru acest sfârșit relativismul și scepticismul postmodernist. În a doua parte a lucrării, Eagleton fundamentează teoretic necesitatea reîntoarcerii teoriei la marile chestiuni legate de adevăr, moralitate și politică.

Trebuie menționat că acest tip de preocupări a fost și continuă să fie dominant în rândul intelectualității academice occidentale din domeniile socioumane, o intelectualitate situată, în termeni sociologici, aproape în totalitate pe stânga – fie în variantele sale marxiste, fie în cele identitariste și rasializate, dezvoltate mai recent de ideologia „neoprogresismului". Acesta este descris de către Pierre-André Taguieff ca un liberalism progresist degenerat într-o religie seculară a „omului nou" și care este animată de trei porunci: *change*, *échanges*, *mélanges*, adică un cult al omului hipermobil și infinit adaptabil, fără moșteniri, nici apartenențe, fără memorie, nici istorie, „responsabil doar pentru sine însuși, pentru viteza și flexibilitatea sa. Nu are decât o identitate provizorie și efemeră, pe care chiar visează să o schimbe precum

o cămașă. În discursul publicitar contemporan, el se idealizează ca fiind «nomad» și «metis», celebrându-se drept un «hibrid" mereu «în mișcare»" (Taguieff 2004, pp. 354-355).

Astăzi, după 20 de ani de la apariția lucrărilor lui Cusset și Eagleton, care deplângeau faptul că Teoria nu reușește să iasă din campus, mai mulți cercetători fac o altă constatare: „cu toții trăim în campus" (Sullivan 2018), adică niște teorii și concepte academice obscure, precum albitudine, negritudine, deconstrucție, intersecționalitate, decolonialism ș.a. au pătruns și influențează discursurile sociale și politice publice, normele culturale și morale. Și trebuie menționat că această schimbare s-a produs exact într-un sens opus celui recomandat de Eagleton: marea teorie a fost înlocuită de o pletoră de mici teorii, așa-numitele „critical studies", care își definesc obiectul de cercetare prin asociere cu un anumit grup minoritar sau discriminat: „Feminist Studies", „Gender/Transgender Studies", „Queer Studies", „Black Studies" etc. Toate aceste „studii" se grupează sub steagul teoriei critice, dar cu sensurile criticii pervertite în ideologia postmodernistă a Dreptății Sociale, care a declarat că raționalitatea, obiectivitatea științifică, perfecționismul și multe altele sunt instrumente dezvoltate de cultura albilor pentru a oprima minoritățile. Scena academică actuală este dominată de ceea ce un colectiv de autori numește „cercetarea militantă", care, păstrând din teorie scepticismul nihilist, suspiciunea și etosul revoluționar, promovează o agendă ideologică în care categoriile identitare de rasă, gen, sexualitate ș.a. devin centrale și care acordă prioritate experiențelor subiective, afective legate de presupuse forme de inegalități, opresiune și lipsă a recunoașterii identitare (Pluckrose, Lindsay 2020).

Ținând cont de compoziția sociologică, demografică a elitelor cognitive și culturale, de monocultura lor ideologică stângistă, de faptul că au cucerit puterea culturală și academică în universități, prin ceea ce a fost numit „o lovitură de stat a progresoratului" (Abu Odeh 2021), mizele „academo-militanților", sub acoperirea scepticismului afișat, constau în inversarea ierarhiilor axiologice și morale din societățile occidentale. Au fost publicate mai multe lucrări care argumentează, de exemplu, modurile în care teoria postcolonială, apoi cea decolonială au instrumentalizat deconstrucția, concepută de către Derrida ca metodă de lectură a textelor, dar transformată în armă de război împotriva civilizației și culturii occidentale (Hénin *et. al*. 2023). Expresia „civilizație occidentală" desemnează în sociolectul noilor *studies* un amalgam folosit pentru a demoniza diverse tradiții din cultura iudeo-creștină, capitalismul, imperialismul, rasismul și alte patologii incriminate popoarelor europene. Toate aceste concepte și pseudodiscipline politizate au alimentat și configurat ceea ce se numește azi *wokism*, o ideologie socială și politică ce postulează că societățile din Vest sunt guvernate în mod fundamental de structuri de putere, ierarhii de dominație prin care majoritățile albe îl discriminează și aservesc pe „Celălalt": un termen magic, întruchipând figura minorității în toate formele sale: sexuală, religioasă, etnică etc. Termenul *woke* desemnează persoana „trezită", conștientă de o realitate considerată nocivă și care își asumă obligația de a-i trezi și pe ceilalți, deci conotează sensurile consacrate din vocabularul marxist, referitoare la dobândirea conștiinței de clasă și la conștientizarea opresiunilor

suferite. Revoluția culturală *woke*, care desemnează conștientizarea generală a presupuselor nedreptăți și opresiuni „sistemice" din societățile occidentale și schimbările aferente în atitudini, comportamente, politici, a trecut prin câteva etape-cheie după 2010. Apogeul „marii treziri" în societatea americană s-a produs în 2020, pe fundalul morții lui George Floyd, un bărbat de culoare, decedat în urma unei intervenții polițienești. Atunci s-au înregistrat, alături de acte de vandalizare și demolare a unor statui și clădiri, scene de rugăciuni și genuflexiuni colective, sanctificarea iconografică a martirului Floyd, preoți și cetățeni albi care spală picioarele protestatarilor de culoare, angajamentul cotidianului *New York Times* de a scrie mereu cuvântul „Negru" cu majusculă, iar „alb" cu literă mică, administratori universitari care își abandonează de bunăvoie funcțiile în favoarea așa-numitelor persoane rasializate sau se înscriu în ateliere de reeducare a prejudecăților, apeluri și inițiative pentru decolonizarea științelor – inclusiv matematica, fizica și medicina –, profesori de studii clasice care cer desființarea propriei discipline pe motiv că lectura textelor antice ar induce „albitate" și „rasism", Universitatea Princeton care suprimă obligativitatea învățării limbilor greacă și latină pentru studenții de la filologia clasică, nenumărate confesiuni publice ale politicienilor și vedetelor mediatice pentru păcatul lor de a fi alb ș.a.m.d. (Plămădeală 2021).

Prin urmare, se constată anumite coincidențe simptomatice între evoluțiile din discursul teoretic academic, instituționalizarea unor pseudoștiințe militante și basculările revoluționare produse în viața socioculturală, ce pun în lumină ceea ce am desemnat drept turnura aplicativă a Teoriei și emergența unui etos normativ: momentul în care analiza critică își abandonează poziția reflexivă, metateoretică, pentru a deveni performativă, orientată spre remodelarea realităților socioculturale conform unor prescripții morale și ideologice.

Declinul Teoriei și ascensiunea „studiilor critice" nu s-au manifestat ca un proces de simplă erodare, ci, mai curând, ca o serie de transformări cu finalitate aplicativă, exprimate prin concepte precum „violență și opresiune epistemică", „justiția în cercetare" sau „justiția citării" (Citation justice… 2025). Agenda *citation justice* urmărește să obțină un echilibru rasial sau de gen în referințele academice, iar „nedreptatea" de remediat ar fi frecvența prea mare a citării lucrărilor scrise de către bărbații albi. Adică, citarea nu mai este văzută ca o formă de validare a contribuțiilor științifice, ci ca un sistem de gratificări simbolice, rezervate minorităților „oprimate" și „marginalizate". Mai multe reviste științifice importante solicită autorilor să-și treacă articolele prin aplicații software care detectează prejudecățile de citare. Aceste recomandări emană din așa-numitele politici ale reprezentării echitabile sau politici ale recunoașterii, care, pornind de la ipoteza că prin schimbarea discursurilor și imaginariilor putem schimba realitatea, promovează o distribuție „echitabilă" în reprezentarea simbolică a minorităților în arte, literatură, instituții publice, educație și științe. În lumina acestor politici identitare, putem înțelege de ce prestigioasa *Istorie a romanului american* editată de Columbia University Press susține că Harriet Beecher Stowe este o romancieră mai importantă decât Nathaniel Hawthorne, Edgar Poe sau Herman Melville. Stowe este elogiată pentru forța mobilizatoare a romanului *Coliba unchiului Tom*, menit să trezească indignarea

morală și să impulsioneze conștiințele către schimbarea socială. În contrast, cei trei autori canonici sunt integrați în paradigma autonomiei estetice: Poe prin estetica „artei pentru artă", Hawthorne pentru că îi refuză explicit literaturii funcția didactică, iar Melville, prin faptul că ficțiunile sale, „deși trezesc conștiința nedreptăților, totuși îl lasă pe cititor fără impulsul de a schimba lumea" (Gilmore 1991, pp. 65-67). La fel, înțelegem de ce alcătuitorii și editorii de manuale sunt obsedați de ideologia multiculturalistă, de obiectivul reprezentării proporționale a grupurilor etnice printre personaje, autori, ilustrații, înțelegem de ce toate editurile din lumea anglo-saxonă și deja tot mai multe din Europa de Vest angajează așa-numiții „cititori de sensibilitate", care verifică și depistează în texte orice cuvânt sau imagine ce ar putea fi resimțite ca fiind rasiste, homofobe, misogine sau umilitoare de către anumite categorii de minorități. Epurarea ideologică și neopuritană se aplică tot mai mult la autorii clasici, precum s-a întâmplat recent cu opera lui Roald Dahl, rescrisă masiv de către cenzorii wokismului.

Un ultim aspect la care aș vrea să atrag atenția în contextul acestei revoluții culturale este că inchizitorii noilor sensibilități morale au resuscitat spiritul realismului socialist din anii '30 ai secolului XX, care la fel era un produs al gândirii și politicii stângiste și care la fel urmărea iluminarea, trezirea conștiinței de clasă a celor oprimați. Deosebirea noii ortodoxii culturale față de sectarismul marxist este că se bazează pe un cult al identității victimizate, transpus estetic în tipologia celor trei eroi canonici ai culturii contemporane: minoritățile rasiale, persoanele LGBTQ și femeile, a căror sensibilitate resentimentară serveşte drept argument suprem pentru condamnare publică, anulare sau cenzură. În acest sens, putem vorbi despre un realism diversitar, *woke* sau chiar despre un realism rasialist, care orientează politicile culturale ale tuturor instituțiilor de divertisment, în frunte cu Hollywood și Netflix, precum și repertoriile teatrale, programele muzeale, politicile editoriale și expozițiile de artă. În plus, noua formă de artă oficială, spre deosebire de vechiul realism socialist, este distribuită nu numai de instituțiile statului pe seama banilor publici, ci și de marile corporații digitale, care îi asigură o propagare instantanee, virotică și globală.

Tranziția de la metacritică la etosul normativ, pe care am desemnat-o drept „turnura aplicativă a Teoriei", nu reprezintă doar o etapă istorică în evoluția disciplinelor socioumane occidentale, ci este și simptomul unei mutații culturale mai profunde – o criză a „spiritului critic" (Ibrăileanu), a raționalității, universalismului și a idealurilor modernității iluministe. De la vocația analitică și autoreflexivă a poststructuralismului, Teoria a fost deturnată treptat către o formulă prescriptivă și militantă care, abandonând distanța reflecției speculative, a capitulat în fața imperativelor morale ale activismului identitar. Astfel, în loc să interogheze discursurile cu pretenții doctrinare, Universitatea a devenit ea însăși o instituție ideologică, asumându-și rolul de reeducator moral și agent cultural al noii dogme progresiste (Docherty 2018; Jacoby 2022).

De asemenea, acest proces reflectă tendințele mai largi de politizare a cunoașterii și estetizării resentimentului victimar, în care cultura este polarizată maniheist în jurul unor opoziții cu rezonanțe marxiste: opresor/victimă; dominant/subaltern;

majoritate/minoritate. Canonul, raţiunea, adevărul ş.c.l., delegitimate mai întâi în lucrările fondatoare ale postmodernismului, au fost proscrise în numele unei justiţii sociale construite pe epistemologii ale suspiciunii şi politici ale identităţii. Dacă, în accepţiunea sa clasică, kantiană, critica era un exerciţiu de eliberare şi luminare prin uzul public al propriei raţiuni, în noul regim ideologic ea s-a degradat într-o tehnică de constrângere simbolică şi uniformizare doctrinară. Aceasta, cum au observat Fr. Cusset, Ph. Felsch şi alţi exegeţi, marchează eşecul unei promisiuni: Teoria nu a condus la o veritabilă transformare a societăţii, ci la convertirea sa într-un discurs performativ şi autoreferenţial, care produce mai degrabă simulacre ale schimbării decât efecte tangibile.

În concluzie, procesele schiţate mai sus – politizarea cunoaşterii, instrumentalizarea resentimentului în numele unei dreptăţi identitare, disoluţia adevărului în logica suspiciunii radicale – nu sunt doar simptome ale unei crize epistemologice, ci şi semnale de alarmă privind fragilitatea „liberalismului epistemic" (Rauch 2021): acel sistem de norme deschise, impersonale şi neautoritare care reglementează formarea cunoaşterii într-o societate liberă. Tocmai această ordine a raţionalităţii publice, întemeiate pe modelul paideic, pluralism şi căutarea adevărului, devine astăzi tot mai vulnerabilă în faţa presiunilor ideologice, care transformă spaţiul academic din forum al dialogului socratic în arenă a războaielor culturale.

De aceea, implicarea cercetătorilor din Europa Centrală şi de Est în circuitul dezbaterilor academice internaţionale devine stringentă. Aceştia pot aduce o perspectivă distinctă, configurată de memoria vie a supravieţuirii spiritului sub un regim carceral, de o conştiinţă acută a limitelor raţiunii şi emancipării, a fragilităţii şi perisabilităţii destinelor individuale şi naţionale, de o relaţie diferită cu modernitatea: adesea întreruptă, trăită sub ameninţări şi constrângeri, care nu a cunoscut excesele (post)modernităţii occidentale. Ei pot împărtăşi experienţa istorică a figurilor disidente – de la Kołakowski, Havel, Kundera, Soljeniţân şi Goma –, care au trăit pe viu ceea ce Orwell anticipase alegoric: că natura umană, în miezul ei moral şi afectiv, îşi găseşte resursele de rezistenţă în forţele regeneratoare ale culturii şi memoriei colective, susţrăgându-se oricărui proiect utopic de remodelare integrală a omului şi a societăţii. Micile naţiuni est-europene, marcate istoric de angoasa dispariţiei demografice, îşi asumă cultura nu ca instrument al autodefinirii identitare sau ca produs al pieţei, ci ca resursă de rezistenţă spirituală – de solidarităţi, tradiţii şi fidelităţi menite să asigure continuitate simbolică şi tărie morală în faţa dislocărilor geopolitice şi a presiunilor ideologice.

Referinţe bibliografice:

ABU ODEH, Lama. *Georgetown's Cultural Revolution* (2021). Disponibil: https://quillette.com/2021/04/09/georgetowns-cultural-revolution/ [accesat 2025-2-19].

BAL, Mieke. *Travelling Concepts in the Humanities*: *A Rough Guide*. University of Toronto Press Incorporated, 2002. ISBN 0-8020-3529-9.

BANTING, Sarah and SCARLETT, Madeline. Decanonizing the curriculum: English degree requirements in Canadian universities today, and the promise of a method-focused degree. *Arts and Humanities in Higher Education*, 2024, vol. 23(2), pp. 173-188. Disponibil: https://doi.org/10.1177/14740222231213972 [accesat 2024-23-1].

BASTIÉ, Eugénie. Camus, raciste? La défaite de la littérature. *Le Figaro*. 2023, nr. 24603, p. 15. ISSN 0182-5852.

BRAUNSTEIN, Jean-François. *La religion woke*. Paris: Bernard Grasset, 2022. ISBN-10 2246830311.

BROWN, David Sterling. *Shakespeare's White Others*. Cambridge University Press, 2023. ISBN 9781009384162.

Citation justice: *A critical look at citation practices* (2025). Disponibil: https://libguides.uvic.ca/critical-citation/resources [accesat 2025-11-09].

CUSSET, François. *Foucault, Derrida, Deleuze & Cie et les mutations de la vie intellectuelle aux États-Unis*. Paris: Éditions La Découverte, 2005. ISBN 2-7071-4673-0.

DERRIDA, Jacques. Structura, semnul și jocul în discursul științelor umane. În: Derrida, J. *Scriitura și diferența*. București: Univers, 1998. ISBN 973-34-0529-9.

DOCHERTY, Thomas. *The new treason of the intellectuals*. *Can the University survive?* Manchester University Press, 2018. ISBN 9781526132741.

EAGLETON, Terry. *After Theory*. New York: Basic Books, 2003. ISBN 0-465-01773-8.

EVANS, Simon. *Poetry will soon be lost for good* (2022). Disponibil: https://www.spiked-online.com/2022/06/29/poetry-will-soon-be-lost-for-good/ [accesat 2022-07-01].

FELSCH, Philipp. *The Summer of Theory. History of a Rebellion, 1960-1990*. Cambridge: Polity Press, 2021. ISBN 978-1-5095-3985-7.

GILMORE, Michael T. The Book Marketplace I. In: ELLIOTT, Emory (general editor). *The Columbia History of the American Novel*. Columbia University Press, 1991. ISBN: 9780231073608.

GOTTESMAN, Isaac. *The Critical Turn in Education*. *From Marxist Critique to Poststructuralist Feminism to Critical Theories of Race*. New York and London: Routledge, 2016. ISBN 978-1-138-78134-4.

GREENBLATT, Stephen. Culture. In: *Critical Terms for Literary Studies*. Chicago: The University of Chicago Press, 1995, pp. 225-232. ISBN 0-226-47203-5.

GREGORY, S. Jay. *American Literature & the Culture Wars*. Ithaca & London: Cornell University Press, 1997. ISBN 0801484227.

HARAWAY, Donna J. Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In: HARAWAY, Donna. *Simians*, *Cyborgs*, *and Women*. *The Reinvention of Nature*. New York Routledge, 1991. ISBN 0-415-90386-6.

HEINICH, Nathalie. *Ce que le militantisme fait à la recherche*. Paris: Gallimard, 2021. ISBN 9782072955907.

HÉNIN, Emmanuelle; SALVADOR, Xavier-Laurent et TAVOILLOT, Pierre-Henri. *Après la déconstruction*. *L'université au défi des idéologies*. Paris: Odile Jacob, 2023. ISBN 978-2-4150-0322-7.

JACOBY, Russel. *Intellectuals in Politics and Academia*. *Culture in the Age of Hype*. Palgrave Macmillan, 2022. ISBN 978-3-031-07645-9.

KLAINERMAN, Sergiu. *There Is No Such Thing as* „*White*" *Math* (2021). Disponibil: https://www.thefp.com/p/there-is-no-such-thing-as-white-math?utm_source=url [accesat: 23.04.2023].

KRYLOV, Anna I. and TANZMAN, Jay. Critical Social Justice Subverts Scientific Publishing. *European Review*. 2023. Vol. 31, nr. 5, pp. 527-546. https://doi.org/10.1017/S1062798723000327.

LARIVÉE, Christian. Le standpoint theory: en faveur d'une nouvelle méthode épistémologique. *Ithaque*, 2013, nr. 13, pp. 127-149. Disponibil: http://www.revueithaque.org/

fichiers/Ithaque13/Larivee.pdf [accesat 2020-12-7].

LYOTARD, Jean-François. *Le Différend*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1983. ISBN 2-7073-0661-4.

MCLAREN, Peter. Unthinking Whiteness, Rethinking Democracy: Or Farewell to the Blonde Beast; Towards a Revolutionary Multiculturalism. *Educational Foundations*. 1997, vol. 11, nr. 2, pp. 5-39. ISSN-1047-8248.

MILLER, Anna K. and YENOR, Scott. *California's Blueprint for K-12 Education*. The Claremont Institut, 2024. Disponibil: https://dc.claremont.org/wp-content/uploads/2024/09/23-261-IFF-California-Report-EDITED.pdf [accesat 2024-12-4].

PLĂMĂDEALĂ, Ion. Avatarurile criticii în contextul războaielor culturale. *Philologia*. 2020, nr. 3-4, pp. 4-15. ISSN 1857-4300.

PLĂMĂDEALĂ, Ion. Revoluția culturală din Occident: manifestări și tendințe. În: *Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan* (Ed. a V-a). Coord. L. Caruntu-Caraman. Chișinău: Pro Libra, 2021, pp. 117-125. ISBN 978-9975-3387-7-6.

PLĂMĂDEALĂ, Ion. Forme de misologie în cercetarea militantă. În: *Filologia modernă*: *realizări şi perspective în context european*: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu": 65 de ani de la fondare, Ed. 16, 20 octombrie 2022, Chișinău. Chișinău: Pro Libra, 2022, pp. 22-30. ISBN 978-9975-3518-8-1.

PLATON, Mircea. *Cominternul educațional și deșcolarizarea digitală*. București: Editura Ideea Europeană, 2022. ISBN 978-606-594-922-5.

PLUCKROSE, H. and LINDSAY, J. *Cynical Theories*. Durham: Pitchstone Publishing, 2020.

PLUCKROSE, Helen. *What do we Mean by Critical Social Justice?* (2021). Disponibil: https://www.hpluckrose.com/p/what-do-we-mean-by-critical-social [accesat 2024-04-14].

RAUCH, Jonathan. *The Constitution of Knowledge*. *A Defense of Truth*. Washington: Brookings Institution Press, 2021. ISBN 9780815738862.

SCRUTON, Roger. *England and the Need for Nations*. London, 2004.

SESARDIĆ, Neven. *When Reason Goes on Holiday*. *Philosophers in Politics*. New York: Encounter Books, 2016.

SULLIVAN, A. *We All Live on Campus Now* (2018) Disponibil: https://nymag.com/intelligencer/2018/02/we-all-live-on-campus-now.html [accesat 2020-09-7].

TAGUIEFF, Pierre-André. *Le Sens du progrès. Une approche historique et philosophique*. Paris: Flammarion, 2004. ISBN 9782080801678.

WILLIAMS, Joanna. *The Politicisation of History Teaching in Europe*. London: Civitas – Institute for the Study of Civil Society (2022). Disponibil: https://www.civitas.org.uk/publications/the-politicisation-of-history-teaching-in-europe/ [accesat 2024-10-03].

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al Universității de Stat din Moldova.

Primit: 23.09.2025
Acceptat: 25.11.2025